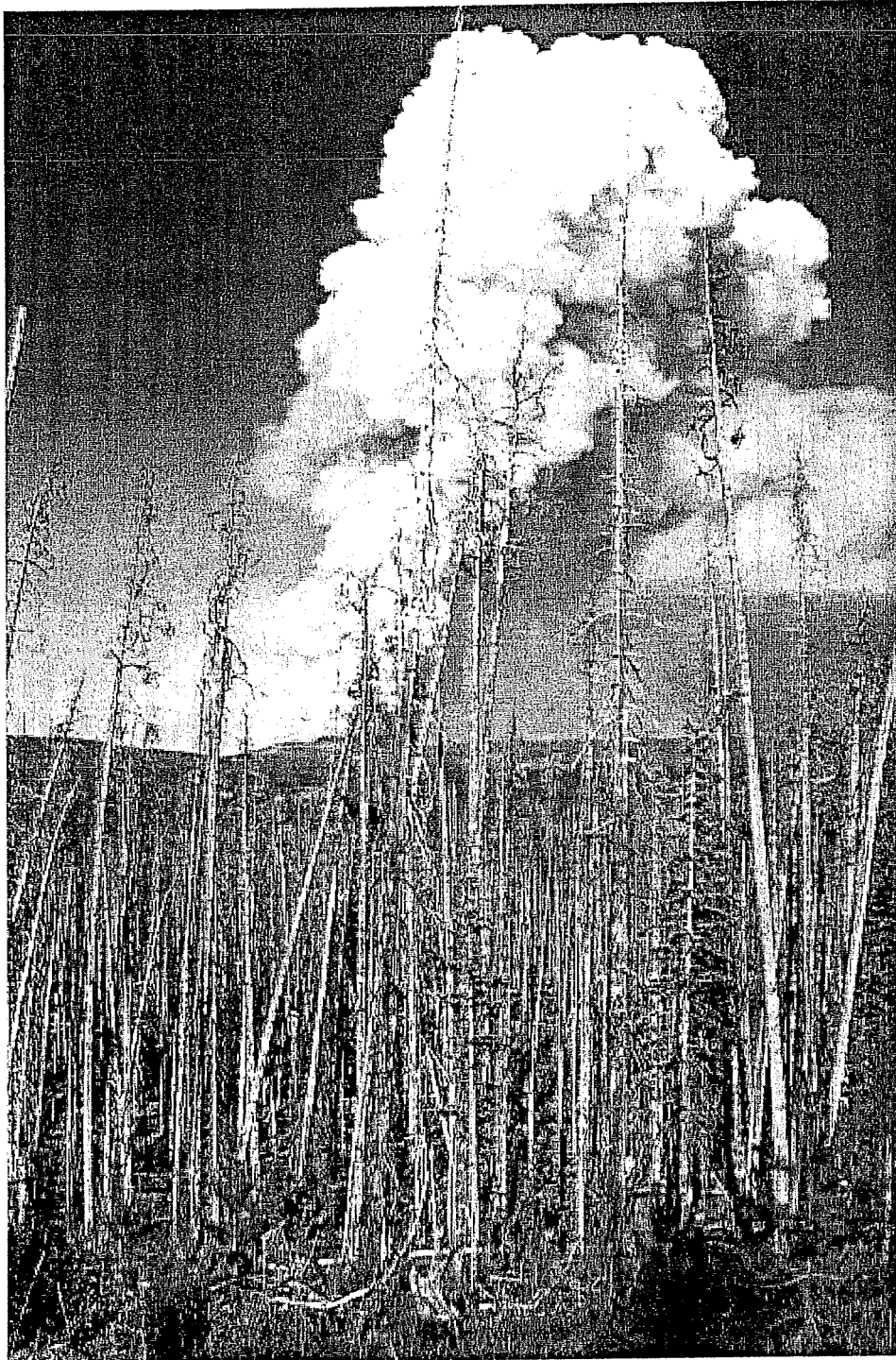

Brandbevakningstornet i Selkävaara

Heine Windstam berättar

Karl Johan Krekula skogsvetarkurs 00/04
Handledare: Erik Hellberg

Introduktion

Från istidens slut har svenska skogar varit starkt påverkade av skogsbrand. Blixtantändning var den dominerande brandorsaken tills människan medvetet började bränna skog (Zackrisson & Öslund 1991). Skogen har bränts av människan för en rad olika ändamål. Det två stora syftena har varit svedjebruk samt betesbränning. Andra exempel är bärbränna och fodertäkt. Troligen har det varit en nödvändighet att använda elden som redskap för att överleva i skogsbygden (Granström 1991).

Redan på 1600-talet uppkom konflikter över skogsbränning. Då var konflikten mellan det tillväxande bergsbruket och den svedjande allmogen. Från bergsbruket sida ville man begränsa svedjningen, på grund av att det sågs som ett hot mot kolningsskogen. Den stora förändringen kom dock kring 1850 (Granström 1996). Genom att skogen fick ett värde för industrin och då främst sågverksindustrin och senare även massaindustrin, blev samhället mer intresserad att bekämpa skogsbränder (Arnell m. fl. 2002). Detta har lett till att arealen brunnen skogsmark har sjunkit mycket kraftigt sedan 1850 (Granström 1996).

Syftet med den här uppsatsen är att beskriva hur skogsbrandbevakning går till och hur det skett i Sverige. Uppsatsen bygger till stora delar på en intervju med Heine Windstam som avslutade som brandvaktare i Pajala Kommun i början av 1960-talet.

Historiska lagar

Tidigt förstod man behovet av regler för att hindra uppkomst av skogsbrand. Redan på 1700-talet kom de första reglerna om vissa försiktighetsmått för att hindra uppkomst av skogsbrand. Om detta går det att läsa i 15 kap byggningsbalken i 1734 års lag. I 1805 års skogsordning tillkom även bestämmelser om belöning åt upptäckare av upphovsman till skogsbrand. Först i en särskild lag år 1914 kom bestämmelser hur skogsbrandförsvaret skulle vara organiserat. Före denna lag var skogsbrandförsvaret i huvudsak grundat på skogsägarnas egna initiativ samt på de krav som försäkringsbolagen hade på skogsägarna (Helge 2003).

Brandbevakning och skogsbrandbekämpning

Vanligen startar en skogsbrand från en enskild liten källa till exempel en tändsticka, en cigarett, ett blixtnedslag, eller en gnista från transportfordon eller motorredskap. Insatsen för att släcka en eld i ett tidigt skede är mycket små jämfört med att släcka den efter några timmar. Därigenom är brandbevakning med möjlighet att tidigt upptäcka brand en viktig del i ett skogsbrandförsvaret (Artsybashev 1985).

1889 uppfördes det första brandtornet i Sverige. Detta skede i Orsa kommun på berget Pilkalampinoppi som är cirka 645 meter över havet. Tornet bygges av Orsa besparingskog som ansåg att det var av stor vikt att upptäcka skogsbränder, orsaken till detta var den stora skogsbrand som rasade år 1888 i bygden. Ett ökat intresse för skogsbrandförsvaret blev allt mer tydligt, främst i norra Dalarna, Jämtland och Härjedalen där ett flertal brandtorn byggdes. Skogsbrandbevakning har skett sedan början av 40-talet av staten, detta genom räddningsverket samt dess föregångare (Helge 2003)

Skogsbrandbevakning är inget unikt för Sverige, detta har och utförs även i andra länder. Om den ryska skogsbrandbekämpning och brandbevakning beskriver Artsybashev (1985) utförligt i sin bok. Skogsbrandbevakning över den ryska skogen sker genom stationära brandbevakningsposter, samt av flygbevakning och patrullering på marken. För stationär brandbevakning byggdes torn och master, höjden på dessa var mellan 25 till 35 meter. Trä var det material de använde i början senare blev konstruktioner av metall allt vanligare. Högst uppe på konstruktionerna byggdes en koja, varifrån brandbevakningen utfördes. Utrustningen i kojorna bestod av en karta över området, kikare, klocka och telefon eller radio.

Vid upptäckt av brand använde bevakaren kartan till hjälp för att få kompassbäring till branden. Med telefon alternativt med radio meddelades sedan informationen vidare till högre ort. Sambandscentralen använde sedan information från fler bevakningstorn för att få fram skärningspunkten på deras karta och därmed få fram var branden var belägen. För att läges bestämma branden med hög precision behövdes bäring från minst två torn. Tillfällen då sambandscentralen enbart hade bäringsuppgifter från ett torn, användes typiska landmärken (höga träd, höjder, kalhyggeskanter) som referenspunkter för att kunna lägesbestämma branden. Bevakaren meddelade in var hans referenspunkt är lokaliserad på kartan, samt det visuellt uppskattade avståndet till branden (Artsybashev 1985). Detta beskriver även väl tankarna bakom användningen av brandbevakningstorn i Sverige.

Ett bevakningsområdes storlek i Ryssland var 8 000 till 15 000 hektar, med en effektiv radie av 5 till 7 kilometer för brand upptäckt. Om tornet var beläget på en höjd kunde radien öka med 1,5 till 2 gånger (Artsybashev 1985).

Orsaken till att större bränder är ovanliga i det Svenska landskapet idag beror på många faktorer. Den främsta faktorn anses vara det utbyggda skogsbilvägnätet, vilket ger en mycket god åtkomlighet vid släckningsarbete. Personal och tung utrustning kan snabbt och enkelt transporteras till brandområdet. Vägar kan även fungera som brandhinder. Ytterligare faktorer som har bidragit till att effektivisera brandbekämpningen under 1900-talet är tillgången till helikoptrar och flygplan (Arnell m. fl. 2002). Detta av brandbevakningstorn i Sverige.

Heine Windstam

Heine Windstam är född och uppvuxen i byn Kompelusvaara, Tärendö församling, Pajala kommun. Heine har under två somrar jobbat med brandbevakning från brandtornet i Selkävaara. Det var sommaren 1960 och 1961. Han var 14 år gammal när han för första gången fick till uppgift att vara brandbevakare tillsammans med sin tre år äldre kusin Nils Johansson. Lönen för detta arbete var 22 kronor per dag.

Brandtornet i Selkävaara

Brandtornet i Selkävaara byggdes på 40-talet på det skogsbeklädda berget med samma namn. Det första tornet som byggdes var en träkonstruktion. Intill trätornet byggdes senare ett torn av stålkonstruktion. Platsen är belägen i Pajala kommun 15 kilometer väst om Tärendö. Ett liknande torn fanns på berget Teletöinen cirka 40 kilometer norr om tornet på Selkävaara. Det är möjligt vid bra väder att se hela sträckan mellan tornen.

Tornet i stålkonstruktionen är drygt 20 meter högt. Högst uppe fanns ett bevakningsrum. För att ha bra möjligheter till observationer från rummet fanns stora fönster på samliga väggar. Detta ger möjligheter till en god blick över landskapet. På ett bord fanns en karta fastmonterad på sådant sätt att norr på kartan var mot norr. För att kunna larma till närmast överordnad, Herbert Niva som var ansvarig för skogsbrandbevakningen inom detta område,

fanns en telefon i kojans. Telefonledningen var dragen till byn Tärendö. Till hjälp för att upptäcka bränder hade man en kikare med hög förstoring. Denna kikare var även stor till formatet om man jämför den med en modern kikare med samma förstoring. Varje gång man besökte bevakningsrummet signerades besöket i en loggbok. Denna signatur kunde sedan kontrolleras av ansvariga då de kom på inspektion.

Det äldre trätornet som tidigare varit bevakningstorn var lite lägre, cirka 18 meter högt. Heine påminde sig att det gånger han på skoj klättrat i det gav det honom ett stort obehag och han var mycket glad över att ha det moderna tornet som arbetsplats.

Cirka 20 meter från tornet hade de sin bostad, detta var en cirka 15 kvadratmeter stor timrad koja. Kojan hade endast ett rum och var enkelt utrustad, ingen el var dragen till detta område. Uppvärmning och matlagning skedde på en vedspis i övrigt fanns det bord, stolar samt sängar. Standarden på kojans var spartansk. Från kojans var det cirka en kilometer till en skogsbilväg, Selkävaravägen. Denna skogsbilväg utgick från vägen mellan Tärendö och Gällivare. Stigen upp till bevakningstornet startade cirka fem kilometer från den allmänna vägen. Avståndet mellan hembyn Kompelusvaara och Selkävaaravägen var det två mil. Därför var de tvungna att först cykla 25 kilometer samt gå 1 kilometer innan de nådde sin arbetsplats. I ryggsäckar transporterade de med alla sina förnödenheter som krävdes under deras veckolånga vistelser i Selkävaara.

Arbetsrutiner

Brandbevakningssäsongen startade i juni månad när risken för skogsbrand hade uppstått, Heine tyckte sig minnas att det var kring midsommar som arbetet startade. Bevakningen varade sedan ända in i augusti månad tills risken för brand bedömdes vara liten. Bevakningen pågick under veckans alla sju dagar, vilket betydde att även lördag och söndag var vanliga arbetsdagar. Det var endast i samband med ett kraftigt regnande, och att närmast överordnad ansåg att det ej existerade någon brandrisk, man fick tillfälle att lämna bevakningen och fara hem till byn. Uppe från tornet hade man en mycket god överblick över landskapet, man såg milsvida omkring som Heine beskrev det. Vilket betydde att man inte hade något bestämt område man bevakade utan bevakningsområdet sträckte sig så långt man såg.

Arbetsdagen började klockan åtta på morgonen och pågick till klockan sju på kvällen. Under arbetsdagen skulle man vara uppe i tornet och bevaka varje kvart. Detta ledde till att Heine och hans kusin skapade en turlista att gå efter. Vid varje nytt besök i tornet var det obligatoriskt att signera i loggboken. Brandbevakningen var ett arbete som Heine tog på mycket stort allvar och kände ett stort ansvar för.

Då man upptäckte något som verkade misstänkt, ofta var det någon typ av rök man såg följde man en rutin som man fått lära sig innan man började arbeta för brandbevakningen. En rutin som man skulle kunna oavsett vilken tid på dygnet man blev tillfrågad om detta. Enligt rutinen försökte man göra en lägesbeskrivning med hjälp av kartan man hade på bordet. Detta meddelade man in per telefon till närmast överordnad bevakningsledare, Herbert Niva, eller någon annan som svarade i hans ställe. Man hade ett system av olika koder för olika typer av rök. Tidpunkten för upptäckt av röken angavs också. Förhoppningsvis hade han fått ytterliggare lägesbeskrivningar från ett annat torn. Vilket betydde att han genom att få bäring från två positioner kunde lägesbestämman platsen med relativ hög säkerhet.

Livet runt brandtornet

All personlig utrustning som kläder, mat och dryck fick hämtas till kojans från det egna hemmet. Genom att ingen av familjerna ägde någon bil var det enda transportmedlet cykeln. När maten eller andra viktiga saker började ta slut innebar det att någon av de två hade en cykeltur på cirka fem mil framför sig. Heine menade att saker som inte var av största vikt ej hade så hög prioritet då allt fick hämtas med cykel och bäras den sista sträckan till kojan. Tanken kom alltid, är det värt att cykla 50 kilometer och gå drygt två kilometer för att hämta det man tyckte sig sakna.

På grund av att stugan var belägen på ett berg var det mycket svårt att få tag i vatten i närhet av stugan. Till närmsta källkälla var det cirka två kilometer. Därigenom antydde Heine att kokt potatis hörde till ovanligheterna på deras matmeny, istället blev det mycket skivad och stekt potatis, till detta åt man ofta Corned beef. Denna köttprodukt fanns som helkonserv och kunde därmed förvaras i kojans. Inom dryga kilometers avstånd finns även en bäck med foreller och ibland hände det att en av dem var dit för att hämta fisk som omväxling till en annars ensidig kost. Om fiskelyckan var god saltades en del av fisken för att senare ätas med potatis eller som pålägg på smörgåsar. Men till stor del var det långfil som man åt, fil som var gjord hemma genom att man tillsatte täta i mjölken man fick från korna. Filen transporterades sedan i 5- eller 10-liters hinkar. För att kunna förvara filen grävde de ner hinkarna på ett skuggigt ställe. Vid den tid då Heine arbetade som brandbevakare fick han för första gången kontakt med Kalaspuffar, sådana som man kan tillsätta i filen. Han upplevde dessa "Puffar" som godis och under de två somrar han hade detta jobb föråt han sig på Kalaspuffar och vill numera inte smaka på dessa.

Händelser som Heine minns

Att klättra upp de första gångerna på säsong gav alltid ett visst pirr i magen, inte för att Heine var höjdrädd utan för att det inte tillhörde vardagen att klättra i 20 meter höga torn. På frågan om de var någon skogsbrand under Heines tid som bevakare kunde han ej minnas att det skulle ha varit någon egentlig skogsbrand. De flesta larmen var vad man kallar falsklarm. Hyggesbränder var en orsak till många larm från tornet. Anledningen till att bevakarna ej fick reda på att en hyggesbränning skulle ske kunde vara att man på det sättet fick en kvittens av att de verkligen gjordes bevakning från tornet. Soldis var också något som förväxlades mot brandrök. En gång blev även ett grustag inrapporterat som plats för skogsbrand. Anledningen till detta var att det hade dammat enormt kraftigt och att en dieselmotor hade rykt enorma mängder.

Kortspel, läsning av böcker och att lyssna till en radio var typisk kvällssysselsättning för att få tiden att gå. Men för det mesta upplevde man en ensamhet och en längtan efter kompisar. Under höbärgningstiden kunde man dock uppleva en lättnad av att slippa slita hårt. En tröst i bedrövelsen då man var utan kontakt med samhället under långa tider. Den telefon som de hade fick inte användas i annat än tjänsteärenden.

Längtan

På grund av att brandtornet låg relativt avsides och att det på den tiden ej fanns så goda kommunikationsmedel och då främst med tanke på bil och moped, var besök av någon mycket ovanligt. Men det gånge besök kom till tornet så var det mycket uppskattat och då speciellt om de hade tagit med proviant. En cykelresa mindre hem till byn var alltid uppskattad. Då fick man träffa och umgås med kompisar och av dem höra vad som hänt.

Bland det jobbigaste var dock vetskapen att nästan hela sommaren skulle gå utan att Heine hade möjlighet att spela fotboll på kvällen med pojkarna i byn. Mycket av längtan som Heine upplevde hade att göra med vatten i någon form. Regn var alltid en uppskattad händelse och då speciellt om det kom i sådana mängder att man fick avbryta brandbevakningen och fara hem. Något som också hade med vatten att göra var längtan efter att få äta kokt potatis. Heine nämnde ett antal gånger att det blev något enformigt att bara äta stekt potatis.

Flygbrandbevakning

Vid mitten av 50-talet uppstod två stora problem för brandbevakning vid torn. Det ena var att kostnaderna ökade kraftigt, och det andra var att det blev svårare att få personal till att arbeta i brandtorn. På grund av detta började man söka andra sätt att utföra brandbevakning på. I Gävleborgs län startade man med ett storskaligt försök med flygbevakning. Och under 60-talet övergick brandbevakningen i hela landet, från tornbevakning till flygbevakning. Av olika minnesanteckningar från länsbrandinspektörsmöten har många olika uppgifter antytts över vilken övervakning som var den mest effektiv. Ingen klar bild gavs, båda hade sina fördelar och nackdelar. Det fanns även en uppfattning att ingen av de två sätten hade någon större effektivitet. Dess förespråkare menade att den civila kommunikationen blev allt bättre, ett bättre skogsbilvägnät samt en ökning av civil flygtrafik medförde att skogbränder blev inrapporterade från dessa och i allt för liten del från brandtorn och brandflyg (Helge 2003).

Räddningsverkets uppgift att svara för skogsbrandbevakningen upphörde år 2002, dock tog vissa kommuner och länsstyrelser över uppgiften att organisera flyg för skogsbrandbevakning (Helge 2003).

Sammanfattning

Den främsta anledningen till varför brandtornbevakning upphörde till förmån för flyget var troligen att kostnaderna för personalen ökade kraftigt. Detta fenomen är inte unikt för brandbevakning utan har skett och sker inom flera andra områden in skogsbruket. Någon säker slutsats om vilket bevakningssätt som var den mest effektiva i att upptäcka bränder går ej att göra, båda sätten hade sina förespråkare. I dagsläget är framtiden ganska oviss för brandflyget, problemet här är vem som skall stå för kostnaderna. Tidigt har skogsägare och staten sett behovet av att kunna upptäcka skogbränder i ett tidigt skede för att minska kostnaderna i släckningsarbetet samt förluster i brandskadadskog. Att det behovet även existerar idag är klart.

Idag finns det mycket lite skrivet om brandbevakning ur ett historiskt perspektiv, åtminstone jämfört med andra områden som till exempel flottningen. Brandbevakning är ett ämne som inte är uttömt på information och personliga berättelser, mycket finns kvar att skriva om. Många har suttit som brandbevakare men deras berättelser kommer att försvinna från vår historia när dessa personer går bort. Många brandtorn har också försvunnit. Jag har personligen varit i kontakt med ett flertal personer om Selkävaaratoren och har av alla fått höra att de troligen är nedmonterade. Foton på Selkävaaratoren har jag efterlyst men har ej lyckats att finna ett enda kort. Att idag försöka förstå och beskriva hur livet var för Heine som brandbevakare är mycket svårt om inte omöjligt. Få, om någon, skulle idag kunna tänka sig att ta ett sådant arbete med så primitiva levnadsförhållanden och så liten kontakt med det övriga samhället.

Källor och litteratur

Muntlig referens

Heine Windstam, fd brandbevakare, Stockholm. Intervjuad av författaren 21/4 2004.

Litteratur

Arnell, A., Bengtsson, L. & Liedholm, H. 2002. Elden i skogen. 2:a upplagan. Skogsstyrelsen, Jönköping. 37 s.

Artsybashev, E. S. 1985. Forest Fire and Their Control. Balkema, Rotterdam. 160 s.

Helge, K. 2003. Skogsbrandbevakningen 2003. Räddningsverket, Karlstad. PM Dossie/Diariernr 150-5969-2003

Granström, A. 1991. Elden i människans tjänst. Skog & Forskning. Nr 4: 6-12.

Granström, A. 1996. Fire Ecology in Sweden and Future Use of Fire for Maintaining Biodiversity. I: Goldammer, J.G., Furyaev, V. V. (red.). Fire in Ecosystems of Boreal Eurasia, s. 445-452. Kluwer Academic Publishers, Netherlands.

Zackrisson, O. & Östlund, L. 1991. Branden formade skogslandskapets mosaik. Skog & Forskning. Nr 4: 13-21.

Bilden på framsidan visar en skogsbrand i Yellowstone National Park, Wyoming. Ur: <http://undertow.rooms.rubberrooms.net/gallery/>